

Iwo Bohr*

Międzynarodowe aspekty toruńskich
obchodów jubileuszu 500-lecia urodzin
Mikołaja Kopernika w roku 1973.
Wybrane wydarzenia

International aspects of the celebrations of the 500th anniversary
of Nicolaus Copernicus' birth in 1973. Selected events

Internationale Aspekte der Toruner
Feierlichkeiten zum 500. Geburtstag
von Nikolaus Kopernikus im Jahr 1973.
Ausgewählte Veranstaltungen

Streszczenie. W niniejszym artykule zostaną omówione najważniejsze wydarzenia międzynarodowe zorganizowane w Toruniu w roku 1973 w ramach obchodów jubileuszu 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika.

* Od 2002 r. doktor nauk biologicznych (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), staże podoktorskie w Wielkiej Brytanii (Uniwersytet Newcastle upon Tyne i Uniwersytet w Cambridge) oraz w Niemczech (Uniwersytet w Münster), 2018–2021: studia licencjackie na kierunku historia 40+ UMK, prace pod kierunkiem prof. W. Rozyrkowskiego na temat wizyty astronautów amerykańskich w Toruniu w 1972 r. (dyplomowa) oraz roli prof. Wilhelminy Iwanowskiej w organizacji toruńskich wydarzeń jubileuszu 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w roku 1973 (magisterska). Od 2023 r. doktorant w Szkole Nauk Humanistycznych UMK, promotor: dr hab. D. Michaluk, promotor pomocniczy: dr hab. Maciej Mikołajewski. Zainteresowania: historia nauki, szczególnie astronomii na UMK. ORCID: 0000-0002-5669-4297.

Szczególna uwaga zostanie poświęcona dwóm kluczowym zjazdom naukowym: sympozjum pod nazwą „Badanie Układu Planetarnego” oraz *Colloquia Copernicana*, czyli obradom poświęconym historii astronomii i recepcji dzieła Kopernika. Wydarzenia jubileuszowe zostaną omówione w kontekście zjawisk zachodzących w polityce międzynarodowej, takich jak odprężenie czy *Ostpolitik* realizowanej przez RFN, a także z uwzględnieniem polityki krajowej. Szczególna uwaga zostanie poświęcona stopniowemu otwieraniu się Polski na świat w okresie późnych rządów Władysława Gomułki i wczesnych Edwarda Gierka. Uroczystości jubileuszowe miały wpisywać się w propagowanie w świecie obrazu Polski jako kraju szybko modernizującego się. W artykule przedstawiono krótko starania profesor Wilhelminy Iwanowskiej mające na celu obronę planów rozbudowy zaplecza lokalowego i instrumentalnego toruńskiej radioastronomii, którym zagrażało wycofanie finansowania.

Summary. This article will discuss the most important international events organised in Toruń in 1973 as part of the celebrations of the 500th anniversary of the birth of Nicolaus Copernicus. Particular attention will be given to two key scientific congresses: the symposium on ‘The Exploration of the Planetary System’ and the *Colloquia Copernicana*, i.e. proceedings devoted to the history of astronomy and the reception of Copernicus’ work. The events of the jubilee will be discussed in the context of phenomena in international politics such as de-escalation or the *Ostpolitik* pursued by West Germany, as well as with regard to domestic politics. Particular attention will be paid to the gradual opening of Poland to the world during the late rule of Władysław Gomułka and the early rule of Edward Gierek. The jubilee celebrations were intended as international promotion of the image of Poland as a rapidly modernising country. The article briefly outlines Professor Wilhelmina Iwanowska’s efforts to defend the plans to expand the premises and instrumental facilities of Toruń’s radio astronomy department, which were threatened by the withdrawal of funding.

Zusammenfassung. Im vorliegenden Beitrag werden die wichtigsten internationalen Veranstaltungen besprochen, die 1973 in Toruń im Rahmen der Feierlichkeiten zum 500. Geburtstag von Nikolaus Kopernikus stattfanden. Besonderes Augenmerk wird zwei wissenschaftlichen Tagungen gewidmet, die von Schlüsselbedeutung waren: Symposium mit dem Titel „Erforschung des Planetensystems“ und *Colloquia Copernicana*, d.h. eine Tagung zur Geschichte der Astronomie und zur Rezeption des Werkes Kopernikus. Die Jubiläumsveranstaltungen werden hier im Kontext der sich in der internationalen Politik vollziehenden Phänomene, wie Entspannung oder der von der Regierung der BRD realisierten *Ostpolitik*, unter der Berücksichtigung der polnischen Politik diskutiert. Besonderes Augenmerk wird auf die allmähliche Öffnung Polens gegenüber der Welt in der späten Regierungszeit von Władysław Gomułka und der frühen Periode von Edward Gierek gelegt. Die Jubiläumsfeierlichkeiten sollten ein Teil der weltweiten Förderung des Images Polens als sich rasch modernisierendes Land werden. Im Beitrag wurden auch kurz die Bemühungen der Professorin Wilhelmina Iwanowska beschrieben, die Pläne zur Erweiterung der Räumlichkeiten und des Instrumentariums der Toruner Radioastronomie zu verteidigen, die durch den Entzug der Finanzierung bedroht waren.

Ślowa kluczowe: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), Mikołaj Kopernik, jubileusz kopernikański, Wilhelmina Iwanowska, Międzynarodowa Unia Astronomiczna, Międzynarodowa Unia Historii i Filozofii Nauki.

Keywords: Nicolaus Copernicus University in Toruń (UMK), Nicolaus Copernicus, Copernican jubilee, Wilhelmina Iwanowska, International Astronomical Union, International Union of the History and Philosophy of Science.

Schlüsselwörter: Nikolaus-Kopernikus-Universität Toruń (UMK), Nikolaus Kopernikus, Kopernikanisches Jubiläum, Wilhelmina Iwanowska, Internationale Astronomische Union, Internationale Union für Geschichte und Philosophie der Wissenschaften

1. Najważniejsze wydarzenia międzynarodowe

Celem artykułu jest przedstawienie najważniejszych toruńskich wydarzeń o charakterze międzynarodowym uświetniających jubileusz 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika. Zamierzeniem autora było zreferowanie faktografii, jak również naświetlenie kontekstu międzynarodowego, ogólnokrajowego, jak i lokalnego, w których przedsięwzięcia te zorganizowano.

W roku 1973 w całym kraju, a także za granicą odbywały się różnorodne wydarzenia upamiętniające jubileusz pół tysiąca lat od urodzin Mikołaja Kopernika¹. Miejscem centralnych obchodów było miasto rodzinne wielkiego astronoma, gdzie liczba różnych uroczystości i innych inicjatyw charakteryzowała się niezwykle bogactwem. W Toruniu główne formy uświetnienia jubileuszu zorganizowano w czasie od 18 lutego do połowy września 1973 r.² Pierwszym wydarzeniem była ogólnokrajowa inauguracja roku kopernikańskiego 18 lutego w nowo wybudowanej auli Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (UMK)³. Innymi imprezami na wielką skalę były dwa międzynarodowe zjazdy naukowe, które odbyły się we wrześniu na UMK. Pierwszym z nich był Nadzwyczajny Kongres Międzynarodowej Unii Astronomicznej (MUA) zrzeszającej astronomów z całego świata⁴. W Polsce obradowali oni w trzech lokalizacjach. Inauguracja zjazdu miała miejsce w Warszawie, gdzie również odbyły się specjalistyczne sympozja. Po jednym sympozjum zorganizowano w Krakowie i Toruniu. W mieście rodzinnym Kopernika astronomowie spotkali się 5–8 września, by wymienić się danymi i poglądami w ramach sesji zatytułowanej „Badanie Układu

¹ Przegląd najważniejszych wydarzeń w Polsce i na świecie: R. T. [Ryszard Tomkiewicz], *Obchody rocznicy Kopernikowskiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 19/1, 1974, s. 173–176.

² Szczegółowy opis szerokiej palety różnych wydarzeń i przedsięwzięć jubileuszowych w Toruniu: W. Polak, *Obchody pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika w 1973 roku w Toruniu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, 2013, s. 573–584.

³ C. Iwaniszewska, *Obchody kopernikowskie w Toruniu*, „Wszechświat”, z. 7/8, 1973, s. 215.

⁴ J. Dobrzycki, *XIII Kongres Międzynarodowej Unii Astronomicznej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 16/1, 1971, s. 204.

Planetarnego⁵”, a więc o tematyce nawiązującej do dzieła wielkiego torunianina.

Fot. 1. Otwarcie obrad Sympozjum „Badanie Układu Planetarnego” Nadzwyczajnego Kongresu Międzynarodowej Unii Astronomicznej, 7 września 1973 r., Aula UMK. Od lewej: prof. Wilhelmina Iwanowska, rektor Witold Łukaszewicz, sekretarz generalny Unii Pol Swings i dr Andrzej Woszczyk – sekretarz Sympozjum

Źródło: Archiwum UMK.

W podobnym czasie (7–12 września) odbył się w Toruniu międzynarodowy kongres pod nazwą *Colloquia Copernicana*, którego tematyka dotyczyła konkretnie osoby i dzieła Mikołaja Kopernika⁶. Głównym pa-

⁵ Oczywiście chodziło o nasz Układ Słoneczny, jako że w tamtym czasie nie odkryto jeszcze innych układów planetarnych.

⁶ Inauguracja odbyła się 5 września w Olsztynie, a dzień później uczestnicy kongresu mieli możliwość wzięcia udziału w wycieczce śladami Kopernika do Fromborka i Lidzbarka Warmińskiego, relacja z całego kongresu: J. Dobrzycki, *Colloquia Copernicana*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 19/1, 1974, s. 176–179; teksty wystąpień kongresowych: *Colloquia Copernicana. 1, Etudes sur l’audience de la theorie heliocentrique: Conferences du Symposium de l’UIHPS [Union Internationale d’Histoire et de*

tronem tego wydarzenia była Międzynarodowa Unia Historii i Filozofii Nauki (MUHiFN). Współpatronat sprawowały także inne prestiżowe instytucje: MUA, PAN i UNESCO⁷. Kolokwium to składało się z następujących sympozjów:

1. Astronomia Kopernika i jej tło,
2. Człowiek i Kosmos,
3. Recepcja teorii heliocentrycznej,
4. Kopernik a rozwój nauk ścisłych i humanistycznych.

Pozwolę sobie przywołać za numerem czasopisma astronomicznego „Urania” z tamtych czasów parę liczb, które dobrze ilustrują międzynarodowy charakter tego zjazdu. W obradach udział wzięło 200 osób, w tym aż 133 gości zagranicznych, a 58 uczestników z 19. krajów wygłosiło 60 referatów⁸.

Uprawnioną wydaje się teza, że było to najważniejsze wydarzenie upamiętniające wielkiego uczonego z Torunia w roku jubileuszowym. Miało ono charakter obrad naukowców z różnych dziedzin (przede wszystkim historyków nauki, astronomów, filozofów oraz innych humanistów) zajmujących się bądź zainteresowanych postacią Kopernika, astronomią i ogólnie nauką w jego czasach oraz recepcją idei kopernikańskich w jego epoce i niedługo po niej. Podkreślając znaczenie *Colloquiów*, trzeba jednak pamiętać, że ten zjazd wpisywał się w szereg innych większych i mniejszych wydarzeń o charakterze międzynarodowym, które na parę miesięcy ożywiły Toruń mieszkanką różnych języków. Oprócz wspomnianego już wyżej nadzwyczajnego zjazdu MUA we wrześniu i w październiku odbyły się dwie bezprecedensowe uroczystości nadania aż 13. honorowych doktoratów UMK. Przeważającą większość w tym szacownym gronie stanowili uczeni z zagranicy, których było 11 (dalej więcej na ten temat).

Philosophie des Sciences], Toruń 1973; *Colloquia Copernicana. 2, Études sur l'audience de la théorie héliocentrique: Conférences du Symposium de l'UIHPS*, Toruń 1973.

⁷ Patrz wspomnienia amerykańskiego astronoma i historyka nauki, kopernikanisty, a zarazem jednego z uczestników sympozjum: O. Gingerich, *The Copernican Quincentennial and its Predecessors. Historical Insights and National Agendas*, „Osiris”, vol. 14, no 1, 1999, s. 50–52.

⁸ J. Dobrzycki., *Colloquia Copernicana*, s. 177.

Inny charakter miała kilkudniowa (14–17 września) impreza dla młodzieży studenckiej. Były to tak zwane *Intercopernicalia*. Wydarzenie to było wypełnione bogatym programem naukowo-kulturalno-rozrywkowym⁹. Jak sama nazwa wskazuje, uczestnicy przyjechali z wielu krajów – nie tylko z tak zwanych państw socjalistycznych, lecz także spoza żelaznej kurtyny, na przykład z Finlandii Belgii, Francji, Włoch, Szwecji czy Danii. Wzięło w nim udział 600 studentów z 22 krajów¹⁰. Niezwykłym jak na tamte czasy i miejsce było widowisko plenerowe prezentowane w scenerii nowego kampusu uniwersyteckiego. Podczas pokazu wykorzystano między innymi nowoczesne, jak na tamte czasy, techniki wizualizacji i mapowania obiektów architektonicznych, a oprawę muzyczną zapewniał Chór Akademicki Politechniki Szczecińskiej i Studio Baletu Nowoczesnego AWF Kraków – „Kontrast”¹¹. Przez długi czas było to dla Torunia wydarzenie niepowtarzalne. Dopiero od drugiej dekady XXI wieku odbywają się podobne w swoim charakterze widowiska pod nazwą Bella Skyway, choć oczywiście z użyciem o wiele bardziej zaawansowanych środków technicznych¹².

Oprócz tego Toruń w roku jubileuszowym i niedługo przed nim odwiedzały różne delegacje zagraniczne lub przedstawicielstwa rozmaitych krajów, w tym na przykład sekretarz kulturalny konsulatu amerykańskiego w Poznaniu John Harrod¹³. Przywiózł on niecodzienne eksponaty udostępnione do zwiedzania podczas specjalnej wystawy w miasteczku uniwersyteckim. Były to repliki różnych instrumentów używanych przez astronautów w ramach księżycowej misji Apollo oraz pobrane przez nich próbki skał z powierzchni naszego naturalnego

⁹ W. Polak *Obchody pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika*, s. 580.

¹⁰ R. T. [Ryszard Tomkiewicz], *Obchody rocznicy Kopernikowskiej*, s. 174.

¹¹ Ibidem.

¹² *Międzynarodowy Festiwal Świata „Bella Skyway Festival”*, [w:] Wikipedia. *Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Bella_Skyway_Festival [dostęp: 3.05.2023].

¹³ W cytowanej w przypisie 14 notatce prasowej jest on nazywany konsulem, w tym dokumencie stanowisko, jakie pełnił w Poznaniu, jest określone jako *Information/Cultural Affairs Officer*, co zapewne odpowiada polskiemu terminowi sekretarz ds. spraw kultury: J. P. Harrod, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project Information Series, <https://adst.org/OH%20TOCs/Harrod,%20John%20P.toc.pdf> [dostęp: 3.05.2023].

satelity¹⁴. Tak wielka skala różnych wydarzeń o charakterze międzynarodowym była bezprecedensowa w dotychczasowej historii miasta.

2. Kontekst polityki międzynarodowej i krajowej

Atmosferę polityki międzynarodowej i krajowej (będącej w dużym stopniu pochodną tej pierwszej) w roku jubileuszu najlepiej określa termin odprężenie, jeśli chodzi o kontekst międzynarodowy. W odniesieniu do polityki krajowej opisuje zaś optymizm pierwszej połowy tak zwanej dekady Gierka. Obydwa te konteksty w sposób oczywisty były czynnikami ułatwiającymi organizację przedsięwzięć międzynarodowych.

Przełom lat 60. i 70. ubiegłego wieku¹⁵ to czasy zmniejszenia napięcia i ocieplenia stosunków pomiędzy dwoma blokami zimnowojennymi. Przejawiało się to w intensyfikacji współpracy między nimi na różnych polach, takich jak gospodarka, nauka, kultura czy sport. Sytuacja ta była w dużym stopniu wynikiem przyjętej przez administrację prezydenta USA Richarda Nixona (1913–1994)¹⁶ polityki odprężenia (*détente*). W odniesieniu do Europy Środkowej i Wschodniej, w tym Polski, duże znaczenie miała cechująca się podobnym charakterem tzw. *Ostpolitik*¹⁷ kanclerza RFN Willego Brandta (1913–1992)¹⁸. W skrócie można powiedzieć, że celem tej polityki była normalizacja stosunków z jego wschodnimi sąsiadami, przede wszystkim z Niemiecką Republiką Demokratyczną, a także z Polską i z Czechosłowacją. Logiczną konsekwencją tych dążeń było także ocieplenie stosunków z „patronem”

¹⁴ *Narzędzia kosmonautów i próbki skał księżycowych*, „Nowości”. Dziennik Toruński, nr 208, 5 września 1973.

¹⁵ Kulminacja tego procesu odbyła się w pierwszej połowie lat 70. a kres jemu położyła militarna interwencja sowiecka w Afganistanie rozpoczęta w roku 1979: R. Garthoff, *Détente and Confrontation: American–Soviet relations from Nixon to Reagan*, Waszyngton 1985.

¹⁶ *Richard Nixon*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Richard-Nixon> [dostęp: 3.05.2023].

¹⁷ C. Fink, B. Schaefer, *Ostpolitik, 1969–1974, European and Global Responses*, Cambridge 2009.

¹⁸ *Willy Brandt*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Brandt-Willy;3880344.html> [dostęp: 3.05.2023].

tych państw, czyli ze Związkiem Radzieckim. Ważnym efektem tej strategii było uznanie wschodnich Niemiec przez RFN i przyjęcie obydwu państw niemieckich do ONZ. W odniesieniu do Polski *Ostpolitik* doprowadziła do usunięcia istotnego czynnika utrudniającego czy wręcz uniemożliwiającego normalizację stosunków z Polską – czyli uznania granic na Odrze i Nysie Łużyckiej przez Niemcy Zachodnie. Uroczyste podpisanie Układu¹⁹, w którym Republika Federalna uznała zachodnie granice Polski nastąpiło podczas historycznej wizyty Willy’ego Brandta w Warszawie w grudniu 1970 r. Ważnym symbolicznym wydarzeniem, do którego doszło w czasie jej trwania, był gest ekspiacyjny kanclerza federalnego za zbrodnie nazistowskich Niemiec w Polsce. Padł on na kolana przed Pomnikiem Bohaterów Getta w Warszawie²⁰. W tym kontekście warto też wspomnieć o innym ważnym, symbolicznym geście ze strony polskiej. Uprawnioną wydaje się teza, że był to akt niejako przygotowujący grunt do normalizacji stosunków między zachodnimi Niemcami a Polską. Mowa tu o liście biskupów polskich do niemieckich z grudnia 1965 r., w którym padły słynne słowa „udzielamy przebaczenia i prosimy o nie²¹”. Wywołały one nie tylko kampanię nienawiści wobec polskiego Episkopatu ze strony władz PRL, ale też wzbudziły duże kontrowersje czy wręcz oburzenie w społeczeństwie, które nie było jeszcze gotowe do takiego odważnego aktu. Była to jedna z nielicznych (jedyna?) sytuacja w okresie tzw. Polski Ludowej, gdy sympatia ogółu społeczeństwa znalazła się po stronie władz i jednocześnie przeciwko Kościołowi katolickiemu.

¹⁹ Oficjalna nazwa Układu: „Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków”, *Układ PRL–RFN*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3990968> [dostęp: 3.05.2023].

²⁰ K. Ruchniewicz, *Ostpolitik and Poland*, [w:] C. Fink, B. Schaefer, *Ostpolitik, 1969–1974, European and Global Responses*, Cambridge 2009, s. 40.

²¹ Za: R. Żurek, *Wymiana listów między episkopatami Polski i Niemiec w 1965 roku*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll, W. J. Wysocki, K. Ziemer, współpr. Th. Roth, Warszawa 2010, s. 63; w powszechnej opinii występuje w brzmieniu: „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”, ale to wyżej cytowana formuła jest zgodna z oryginałem listu.

W ramach polityki odprężenia, niedługo przed jubileuszem koperniowski w roku 1972 doszło do historycznej wizyty Nixona w Moskwie, podczas której podpisano ważny układ rozbrojeniowy tzw. SALT (*Strategic Arms Limitation Treaty*). Prezydent Stanów Zjednoczonych, podróżując przez Teheran w drodze powrotnej z Moskwy, odwiedził także Warszawę (31 maja–1 czerwca 1972). Wizyta ta stanowiła punkt zwrotny w stosunkach bilateralnych pomiędzy PRL a USA. Od tego czasu obserwuje się silną intensyfikację relacji dwustronnych między tymi krajami głównie we współpracy gospodarczej, ale także i w innych dziedzinach²².

Początki polityki odprężenia zbiegają się prawie dokładnie w czasie z rozpoczęciem nowego rozdziału w polityce PRL, czyli przejściem władzy przez nową ekipę PZPR pod przywództwem I sekretarza Edwarda Gierka²³. Akt ten dokonał się w dramatycznych okolicznościach krwawo stłumionego buntu robotników Wybrzeża w grudniu 1970 r.²⁴ Ta zbrojna rozprawa była ostatnim aktem rządów poprzedniego przywódcy Władysława Gomułki. Gierek starał się w wielu kwestiach odróżnić od swojego poprzednika. Początek jego rządów to popularnie nazwane „poluzowywanie śruby”, czyli szereg gestów mających na celu zaskarbianie przychylności społeczeństwa polskiego. Jednym z nich była liberalizacja cenzury wobec wielu sławnych twórców kultury polskiej. Ponadto przynajmniej na początku dekady zmniejszono restrykcyjność cenzury w odniesieniu do mediów podejmujących kontrowersyjne, trudne dla władz, tematy. Dobrym tego przykładem był program telewizyjny *Trybuna Obywatelska*, w którym dziennikarze i telewidzowie mogli zadawać trudne pytania decydentom partyjno-rządowym. Program przetrwał jednak jedynie dwa lata i w roku 1972 został zdjęty z anteny²⁵.

²² Więcej na temat stosunków bilateralnych pomiędzy PRL a USA w roku 1972: I. Bohr, *Stosunki bilateralne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej w 1972 roku na podstawie wybranych źródeł w Polskich Dokumentach Dyplomatycznych*, „Koło Historii”, nr 25, 2020, s. 218–230.

²³ Jedna z nowszych biografii Edwarda Gierka: M. Głuszko, *Edward Gierek. Szkic do portretu PRL*, Sandomierz 2017.

²⁴ J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 117; A. Paczkowski, *Strajki, bunty, manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Pożnań 2003, s. 80–93.

²⁵ J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, s. 292.

W niektórych czasopismach, jak na przykład „Polityka” czy „Życie i Nowoczesność”²⁶ (cotygodniowy dodatek do „Życia Warszawy”), cenzura dopuszczała niekiedy publikacje krytykujące rzeczywistość społeczno-polityczną i ekonomiczną kraju, a także w mniejszym stopniu oskarżające samych decydentów o niewłaściwe posunięcia.

Ponadto pierwszy sekretarz w roku 1972 podjął decyzję o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie. Inicjatywa ta była jednym z ważniejszych posunięć przyczyniających się do zwiększenia popularności Gierka w początkowym okresie jego rządów²⁷.

Główną ambicją Gierka była jednak modernizacja kraju. W tym celu przesuвано pewne akcenty w polityce gospodarczej. I tak oprócz kontynuowania motywowanego ideologicznie rozwijania przemysłu ciężkiego zaczęto też intensyfikować inwestycje w produkcję dóbr konsumpcyjnych.

Były to posunięcia zgodne z hasłem VI zjazdu PZPR: *Aby Polska rosła w siłę, a ludziom żyło się dostatniej*. Slogan ten stał się emblematyczny dla całej polityki Gierka w szczególności w pierwszej dekadzie lat 70. W realizacji tego hasła konieczna stawała się modernizacja coraz bardziej anachronicznej i niewydolnej gospodarki realnego socjalizmu. Paradoksalnie drugie życie w jej tryby miały wlać kredyty i import technologii (licencje produkcyjne) z krajów spoza żelaznej kurtyny.

Pierwsza dekada lat 70. zdawała się potwierdzać tezę Gierka o sukcesie jego polityki. Otwarcie na Zachód i kredytowanie gospodarki przynosiło w tym czasie mierzalne pozytywne efekty – przede wszystkim notowano dynamiczne zwiększenie dochodu narodowego oraz związane z tym podniesienie się poziomu życia przeciętnego polskiego gospodarstwa domowego. Sytuacja ta przekładała się na wzrost optymizmu społecznego i większy stopień akceptacji rządów nowej ekipy

²⁶ W dalszej części nawiążę do felietonu Krzysztofa Teodora Toeplitza z tego czasopisma na temat aktywności Iwanowskiej, *Życie i Nowoczesność*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBycie_i_Nowoczesno%C5%9B%C4%87 [dostęp: 3.05.2023].

²⁷ Obszerny opis znaczenia odbudowy Zamku w kontekście wykorzystywania elementów nacjonalistycznych w polityce Gierka: M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna i legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001, s. 358–361.

komunistycznej. Wydawało się, że Polska rzeczywiście rosła w siłę, a ludziom żyło się dostatniej. Dopiero druga połowa dekady rządów Gierka miała w sposób dramatyczny obnażyć iluzoryczność i krótkotrwałość owego sukcesu. Doszło wtedy do krachu gospodarczego przejawiającego się przede wszystkim pogłębieniem się niedoborów obejmujących coraz liczniejszą gamę dóbr życia codziennego i środków produkcji. Kryzys wynikał z przygniecenia nieefektywnej gospodarki socjalistycznej ciężarem nadmiernych kredytów. Nie była ona w stanie generować wystarczająco dużo produktów pozwalających na ich spłacenie.

Te negatywne zjawiska nie były jeszcze odczuwalne w czasie, gdy przygotowywano się do obchodów jubileuszu kopernikowskiego. Były to, ujmując to obrazowo, ciągle „miodowe lata” gierkowskiej ekipy. Jednym z zamierzeń władz PRL w kontekście jubileuszu było wykorzystanie jego obchodów do promocji na arenie międzynarodowej tego, co uważały za swoje sukcesy.

Podkreślając znaczenie posunięć ekipy gierkowskiej z początku lat 70. dla polityki otwarcia Polski na świat, należy jednak pamiętać o krokach w tym kierunku podejmowanych już w drugiej połowie lat 60. za rządów pierwszego sekretarza PZPR Władysława Gomułki. Podpisanie układu z RFN było ukoronowaniem tego trendu. Poza tym wówczas zaczęto nawiązywać istotną współpracę gospodarczą z krajami kapitalistycznymi, czego przykładem było uruchomienie na licencji koncernu z Turynu produkcji Fiata 125p na Żeraniu. Bliżej Torunia zaczęto budowę zakładów chemicznych we Włocławku, przy stawianiu których wykorzystywano technologie brytyjskie. W inwestycji tej uczestniczyło wielu inżynierów i techników z Wielkiej Brytanii, dla których specjalnie nawet zbudowano kilka dużych bloków mieszkaniowych (tzw. anglików). Innym przykładem tego okresu „przedwiośnia odprężenia” była intensyfikacja współpracy naukowej pomiędzy uczelniami polskimi a placówkami naukowymi na Zachodzie. Na przykład UMK w roku 1967 podpisał umowę partnerską z uniwersytetem w Ferrarze – było to podjęcie formalnej współpracy przez toruńską wszechnicę z pierwszą uczelnią z kraju spoza żelaznej kurtyny²⁸.

²⁸ R. Bohr, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w latach 1966–1980*, [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1966–1980*, red. J. Bełkot, t. 1, Toruń 1992, s. 3.

3. Przygotowania do największych wydarzeń międzynarodowych, „Bitwa pod Brighton”

Kluczowym dokumentem określającym zamierzenia dotyczące uczczenia wielkiego jubileuszu była uchwała Rady Ministrów nr 57/67 z 23 marca 1967 r.²⁹ Sformułowano w niej najważniejsze punkty obchodów, które w dużym stopniu doczekały się realizacji. Co ważne, ogólne plany były przygotowane przez partyjno-rządową ekipę Władysława Gomułki, a realizowane (z pewnymi modyfikacjami, o czym więcej poniżej) przez ich następców. W omawianej uchwale znalazło się wiele treści dotyczących przedsięwzięć planowanych w Toruniu. Jest tam więc mowa o budowie od podstaw nowego kampusu dla UMK (w ówczesnej nomenklaturze nazywanego wyłącznie miasteczkiem uniwersyteckim), utworzeniu muzeum poświęconego Kopernikowi³⁰, o akademii rozpoczynającej obchody roku i zamykającej główne obchody uroczystej inauguracji roku akademickiego oraz o będących głównym tematem tej pracy międzynarodowych zjazdach naukowych.

Paragraf drugi rządowego dokumentu poświęcony był „międzynarodowemu charakterowi jubileuszu kopernikańskiego”. Mowa tam głównie, używając współczesnego języka, o prowadzeniu lobbingu zalecanym różnym oddziałom krajowym organizacji międzynarodowych mającym na celu doprowadzenie do ogłoszenia przez UNESCO roku 1973 międzynarodowym rokiem Kopernika. Do roku 1970 miały to być akcje nieformalne, niejako przygotowujące grunt przed złożeniem oficjalnego wniosku, co zgodnie z praktyką należało uczynić trzy lata wcześniej³¹.

²⁹ Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: AUMK), Komitet Obchodów 500-lecia, nr zespołu: 1, teczką 14, Uchwała Rady Ministrów numer 57/67 z dnia 23 marca 1967 r. w sprawie obchodów 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika (dalej: URM 57/67).

³⁰ W dokumencie nazywanego „Muzeum Epoki Kopernika”. Ostatecznie przyjęło ono obowiązującą do dziś nazwę „Dom Kopernika”.

³¹ Wniosek ten został przesłany do UNESCO po uchwaleniu go przez sesję plenarną MUA podczas zjazdu w Brighton w roku 1970, patrz: AUMK, Spuścizna Wilhelminy Iwanowskiej, nr zespołu: S-32 (dalej: Spuścizna Iwanowskiej), teczką 93, Kongres Międzynarodowej Unii Astronomicznej w Brighton 1970, k. 99.

W roku przyjęcia tej uchwały już od dwóch lat w Polsce działał (utworzony w 1965) międzynarodowy Komitet Kopernikowski (*Comité Nicolas Copernic*) powołany przez MUHiFN. Był to więc jeden z najwcześniejszych, konkretnych kroków instytucjonalnych związanych z przygotowaniem do wielkiego jubileuszu. Dopiero nieco później podjęto starania mające na celu goszczenie zjazdu MUA w Polsce w roku jubileuszowym. Choć z początku ta polska inicjatywa wydawała się oczywista do zaakceptowania przez władze MUA, napotkała ona jednak wiele przeszkód i okazała się o wiele trudniejsza do przeprowadzenia w porównaniu z *Colloquiis Copernicis*, o czym więcej dalej.

Na czele Komitetu Kopernikowskiego początkowo stanął zasłużony kopernikolog Aleksander Birkenmajer (1890–1967)³², syn innego sławnego kopernikologa – Ludwika (1890–1967)³³. Po jego śmierci przewodnictwo w Komitecie przejął Jerzy Bukowski (1902–1982)³⁴. W jego skład wchodził młody amerykański profesor Owen Gingerich (1930–2023)³⁵. Był on profesorem Uniwersytetu w Harvardzie, z wykształcenia astronomem, astrofizykiem i historykiem nauki, a przede wszystkim jednym z czołowych badaczy Kopernika zajmującym się głównie recepcją jego najważniejszego dzieła *De revolutionibus*. Odegrał on istotną rolę zarówno w przygotowaniach, jak i w przebiegu *Colloquiów* w Toruniu, o czym więcej w dalszej części tekstu. W uznaniu tych i innych zasług dla Polski i UMK w 2010 r. został on uhonorowany przez toruński uniwersytet wyróżnieniem *Convalaria Copernicana*³⁶. Gingerich w 1999 r. opublikował pracę, w której między innymi wspomina obchody jubileuszowe w Toruniu³⁷. Twierdzi w niej, że głównym

³² B. Olszewska, J. Dobrzycki, M. Kurdziałek, *Aleksander Birkenmajer 1890–1967*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 13/1, 1968, s. 107–119.

³³ *Birkenmajer Aleksander Ludwik*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Birkenmajer-Aleksander-Ludwik;3877941.html>, [dostęp: 3.05.2023].

³⁴ B. Suchodolski, E. Olszewski, *Jerzy Bukowski 1902–1982*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 28, nr 2, 1983, s. 455–458.

³⁵ *Zmarł prof. Owen Jay Gingerich*, <https://portal.umk.pl/pl/article/zmarl-prof-owen-jay-gingerich> [dostęp: 19.06.2023].

³⁶ *Profesor Owen Jay Gingerich*, [w:] portal UMK, <https://www.umk.pl/uczelnia/cc/gingerich/> [dostęp: 3.05.2023].

³⁷ O. Gingerich, *The Copernican Quinquecentennial and its predecessors*, s. 37–60.

zadaniem Komitetu Kopernikowskiego było wspieranie polskiej strony przez MUHiFN w przygotowaniach obrad *Colloquiów Copernicana* oraz publikacji prac w serii *Studia Copernicana* wydawanych przez Instytut Historii i Techniki PAN³⁸. W szczególny sposób zadanie to miał spełnić sekretarz Komitetu Jerome Ravetz³⁹. Był to pochodzący z USA naukowiec pracujący w Wielkiej Brytanii. Gingerich wyjaśnił, że jego pozycja w Komitecie została przychylnie przyjęta przez władze PRL ze względu na jego radykalne lewicowe poglądy.

Na koniec tej części chciałbym poruszyć pewne kwestie o negatywnym wpływie na obchody jubileuszu w kontekście jego międzynarodowego charakteru. Mimo zbliżenia pomiędzy RFN a PRL istniały ciągle animozje między tymi krajami nie tylko na poziomie politycznym, lecz także w relacjach międzyludzkich czy w obrębie historiografii. Te zjawiska położyły się cieniem na pewnych aspektach dwóch omawianych międzynarodowych wydarzeń. W drugiej połowie lat 60. i na początku lat 70. dogasał jeszcze zadawniony spór w historiografii między historykami polskimi a zachodnioniemieckimi dotyczący pochodzenia Kopernika. Ponadto można przypuszczać, że niektóre wydarzenia polityczne tamtej epoki mogły mieć negatywny wpływ na niektórych przedstawicieli władz MUA w kwestii organizowania wydarzeń międzynarodowych w Polsce.

Władze PRL (może z wyjątkiem szczytowego okresu stalinizmu), szczególnie za kadencji Władysława Gomułki miały tendencję do odwoływania się do nacjonalizmu w celu zyskania legitymizacji swojej pozycji wśród społeczeństwa⁴⁰. W interesującym nas kontekście w polityce wewnętrznej wspierano prezentystyczny pogląd o bezdyskusyjnej przynależności Kopernika do narodu polskiego. Współcześnie większość historiografów przyjmuje bardziej znuansowane stanowisko w tej sprawie. Bierze się pod uwagę fakt, że współczesne pojęcie narodu ma

³⁸ Obecnie Instytut Historii Nauki PAN imienia Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów.

³⁹ Jerome Ravetz, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Jerome_Ravetz [dostęp: 3.05.2023].

⁴⁰ M. Zaremba, *Komunizm, legitymizm, nacjonalizm*, Warszawa 2001; B. Porter-Szücs, *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, Warszawa 2021, s. 433 i in.

o wiele młodszą metrykę (ok. 200 lat) niż dystans czasowy który nas dzieli do czasów życia Kopernika. Zakłada się, że głównymi wyznacznikami identyfikacji w czasach Astronoma była lojalność wobec władcy (polskiego króla) oraz przywiązanie do swojej małej ojczyzny – miasta i regionu – czyli w przypadku Kopernika Warmii czy szerzej całych Prus⁴¹.

W kontekście stosunków polsko-zachodniemieckich na przełomie lat 60. i 70. XX w. spór o narodowość Kopernika pomiędzy historykami polskimi a niemieckimi ciągle jeszcze był żywy, choć już nie tak intensywny jak w drugiej połowie wieku XIX i pierwszej połowie XX stulecia. Odniesienie do tego sporu można znaleźć w projekcie omawianej wyżej uchwały rządu 59/67, gdzie mowa o: „rewizjonistycznych kołach nauki zachodniemieckiej⁴²”. Co interesujące, w tym samym dokumencie można znaleźć zalecenie o unikaniu odwoływania się do kwestii narodowości Kopernika na arenie międzynarodowej⁴³. Wspiera to tezę o instrumentalnym traktowaniu tej sprawy przez władze PRL.

W kontekście sporów polsko-niemieckich o narodowość Kopernika warto znowu odwołać się do Owena Gingericha. Napisał on, że ważną i delikatną misją postawioną sekretarzowi Komitetu Kopernikowskiego Ravetzowi było znalezienie wybitnego niemieckiego uczonego niewspierającego pretensji do niemieckości Kopernika, któremu można by powierzyć znaczącą rolę do odegrania podczas obrad *Colloquiów Copernicana*. Jego wybór po pewnych wahaniach padł ostatecznie na Willy’ego Hartnera (1905–1981), który wygłosił wykład wprowadzający do pierwszego sympozjum tego kongresu w Toruniu⁴⁴.

Jak już wspominałem, dużo poważniejszy problem dotyczył planów organizacji zjazdu MUA w Polsce. Mimo wstępnej akceptacji polskiej propozycji już w roku 1967, nowo wybrane na kadencję 1967–1970 władze międzynarodowej organizacji astronomów pod przewodnictwem

⁴¹ Zobacz na przykład: T. Borawska, *Prusy Królewskie – ojczyzna Kopernika*, [w:] *Kopernikański Portal Naukowy Nicolaus Copernicus Thorunensis*, <http://copernicus.torun.pl/biografia/1473-1491/1/> [dostęp: 3.05.2023].

⁴² AUMK, URM-67, §2, k. 2.

⁴³ Ibidem, Komentarz do §2, k.4.

⁴⁴ O. Gingerich, *The Copernican Quinquecentennial*, s. 51.

Ottona Heckmanna (1901–1983)⁴⁵ zaczęły faworyzować australijski wniosek o goszczenie zjazdu w Sydney. Gingerich zauważył, że niektórzy astronomowie polscy upatrywali przyczyny takiego stanu rzeczy w niechęci Heckmanna – niemieckiego przewodniczącego MUA – do zdominowania obchodów Kopernikowskich przez stronę polską⁴⁶. Jednak biorąc pod uwagę następstwo czasowe i tło polityczne podejmowanych przez MUA decyzji, można się pokusić o przypuszczenie, że na zmianę stanowiska na niekorzyść polskiego wniosku mogły mieć wpływ wydarzenia marcowe w Polsce z roku 1968 (bunt młodzieży akademickiej i nagonka antysemita rozpęta przez władze PRL) oraz interwencja państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w sierpniu tego samego roku. Tezę o potencjalnej istotności tego drugiego wydarzenia dla decyzji MUA wspiera fakt, że w samej czołówce władz Unii na stanowisku sekretarza generalnego stał wtedy Czech Luboš Perek⁴⁷. We wspomnieniach prof. Eugeniusza Rybki (1898–1988)⁴⁸, który w latach 1960–1970 kierował polskim Komitetem do Spraw MUA, jest wzmianka o negatywnym stosunku do zaproszenia polskiego zarówno ze strony przewodniczącego Unii Heckmanna, jak i sekretarza generalnego tej organizacji Perek⁴⁹. Dodatkowym faktem uprawdopodobniającym przedstawianą hipotezę jest to, że przedstawiciele ZSRR w Komitecie Wykonawczym (Siewiernyj i Ambarcumian) wspierali polski wniosek⁵⁰. W świetle przypuszczenia o wpływie na decyzje konsekwencji polskiego Marca '68 i stłumienia Praskiej Wiosny mogło to być czynnikiem wzmacniającym negatywny stosunek Heckmanna i Perek⁴⁷ do polskiego zaproszenia.

⁴⁵ *Otto Heckmann German astronomer*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Otto-Heckmann> [dostęp 3.05.2023].

⁴⁶ O. Gingerich, *The Copernican Quinquecentennial*, s. 50–51.

⁴⁷ *Lubos Perek*, <https://prabook.com/web/lubos.perek/521553> [dostęp: 3.05.2023].

⁴⁸ J. Mietelski, *Profesor Eugeniusz Rybka 1898–1988*, „Kwartalnik Historii i Nauki Techniki”, nr 34/3, 1989, s. 665–668.

⁴⁹ E. Rybka, *Kronika mego życia*, Archiwum Uranii–Postępów Astronomii, transkrypt komputerowy, k. 542.

⁵⁰ Spuścizna Iwanowskiej,teczka 93, XIV Kongres Międzynarodowej Unii Astrofizycznej w Brighton 1970 [1969–1970], k. 89; O. Gingerich, *The Copernican Quinquecentennial*, s. 50.

Próbe rozwiązania problemu konkurujących ze sobą wniosków podjęto na parę miesięcy przed XIV Kongresem MUA w Brighton, w sierpniu 1970 r., gdzie miały zapaść ostateczne decyzje. Przedstawiciele naczelnych władz Unii w osobach przewodniczącego Ottona Heckmanna i zastępcy sekretarza generalnego Cornelisa De Jagera w czerwcu 1970 r. zaprosili do Hamburga reprezentantów polskich astronomów – Wilhelminę Iwanowską (1905–1999)⁵¹ i Włodzimierza Zonna (1905–1975)⁵². Spotkanie to nie przyniosło rozwiązania problemu i strony zostały przy swoich stanowiskach. Ustalono jedynie, że obydwie delegacje wnioskujące o organizację zjazdu będą mogły przedstawić swoje stanowisko w Brighton, aczkolwiek Komitet Wykonawczy będzie rekomendować propozycję australijską. Gdyby utrzymano takie postanowienie do czasu ostatecznych rozstrzygnięć, to zapewne zgodnie z opinią Zonna strona polska nie miałaby szans na organizację zjazdu, ponieważ zazwyczaj większość delegatów państw będących członkami MUA przychyliła się do rekomendacji Komitetu Wykonawczego.

Decyzja kompromisowa została osiągnięta prawie w ostatnim momencie, już w Brighton. Wydarzenia te Iwanowska żartobliwie określała mianem „Bitwy pod Brighton”. Zrelacjonowała ona ich przebieg w oficjalnym dokumencie – sprawozdaniu adresowanym do Biura Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN⁵³. Streszczę tutaj ich opis zamieszczony w cytowanym dokumencie. Na obrady Komitetu Wykonawczego w Brighton zaproszono delegację polską i australijską. Celem negocjacji „ostatniej szansy” było wypracowanie takiego rozwiązania, które nie zostałoby uznane za klęskę przez żadną ze stron. Z początku Heckmann zdawał się reprezentować nieprzejednane stanowisko, nie chcąc zmienić rekomendacji Komitetu i argumentując, że Polska będzie gościć

⁵¹ Patrz wspomnienie pośmiertne napisane przez następcę Iwanowskiej: A. Woszczyk, *Wilhelmina Iwanowska (1905–1999)*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 189–195; Patrz też: I. Bohr, *Rola Wilhelminy Iwanowskiej w toruńskich obchodach jubileuszu pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika w roku 1973*, praca magisterska, Toruń 2023.

⁵² J. Włodarczyk, *Zonn Włodzimierz*, [w:] *Giganci Nauki*, <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/83786,Zonn-Wlodzimierz.html> [dostęp: 3.05.2023].

⁵³ Spuścizna Iwanowskiej, teczka 93, Sprawozdanie z udziału delegacji polskiej w XIV Kongresie Międzynarodowej Unii Astronomicznej w Brighton, Anglia 10–27 sierpnia 1970 r., k. 76–80.

inne międzynarodowe wydarzenie naukowe – kongres pod patronatem MUHiFN. Oczywiście takie stanowisko nie wносиło niczego nowego do sprawy. W pewnym momencie profesor Stefan Piotrowski (1910–1985)⁵⁴ wybitny astronom – członek polskiej delegacji – zaproponował zarekomendowanie przez Komitet Wykonawczy akceptacji wniosku australijskiego z jednoczesną propozycją organizacji w Polsce nadzwyczajnego kongresu MUA. Co istotne, na takie rozwiązanie pozwalał statut organizacji, nie obwarowując tej możliwości jakimiś specjalnymi warunkami. Uczczenie jubileuszu kopernikańskiego przedstawiono jako uzasadnienie zwołania takiego nadzwyczajnego zjazdu w Polsce. Po początkowym oporze ze strony delegacji australijskiej i Heckmanna oraz po żmudnych negocjacjach ostatecznie propozycja ta została przyjęta przez cały Komitet. Z jego rekomendacji rozstrzygnięcie to zostało zaaprobowane podczas sesji plenarnej, w której uczestniczyli przedstawiciele wszystkich komitetów narodowych MUA obecnych podczas Kongresu w Brighton.

4. Kontekst miejscowy

Jak już wyżej wspomniałem, skala wszystkich uroczystości jubileuszowych, a zwłaszcza dużych wydarzeń międzynarodowych w Toruniu była ogromna. Znaczenie tego faktu staje się jeszcze bardziej doniosłe, jeśli uświadomimy sobie pewne realia związane z Toruniem tamtego czasu. Był on wówczas niewielkim miastem powiatowym⁵⁵ z najmniejszym w Polsce, założonym zaledwie w 1945 r., uniwersytetem i jedynym istniejącym w mieście niebędącym stolicą województwa. Niespełna trzydziestoletnia metryka, jak na instytucje długiego trwania, jakimi są uniwersytety, była naprawdę niewielka⁵⁶. Można jednak powiedzieć,

⁵⁴ J. Smak, J. A. Sołtan, *Stefan Piotrowski 1910–1985*, „Urania”, nr 3, 1969, s. 65–68.

⁵⁵ W roku 1970 Toruń liczył 145 tys. mieszkańców. Zobacz opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego: *Polska 1918–2000 18. Historia Polski w liczbach*, Tabl. 15 (72), https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5501/34/1/1/polska_19182018.pdf [dostęp: 3.05.2023].

⁵⁶ Trudne początki Uniwersytetu opisane w: A. Supruniuk, M. A. Supruniuk, *Tajemnice początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Toruń 2017.

że zarówno miasto, jak i uniwersytet dzięki podjętym gigantycznym wysiłkom sprostały temu wyzwaniu. Jeśli chodzi o miasto, goszczenie wielkich imprez międzynarodowych oznaczało przede wszystkim konieczność rozbudowy skromnej wówczas bazy noclegowej. W dużym stopniu miało temu zaradzić postawienie dwóch nowych hoteli na wschodnich obrzeżach Starego Miasta: dużego Hotelu Helios⁵⁷ i mniejszego, położonego na południu Hotelu Kosmos⁵⁸.

Fot. 2. Hotel Helios wkrótce po zakończeniu budowy. Obecnie Hotel Mercure Toruń Centrum (fot. Michał Kokot)

Źródło: „Nowości”, Dziennik Toruński.

⁵⁷ Obecnie Hotel Mercure Toruń Centrum. Historia opisana w: *Hotel Mercure Toruń Centrum*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Mercure_Toru%C5%84_Centrum [dostęp: 3.05.2023].

⁵⁸ Obecnie już nieistniejący: *Hotel Kosmos w Toruniu*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Kosmos_w_Toruniu [dostęp: 3.05.2023].

Fot. 3. Hotel Kosmos, niedługo po otwarciu w roku 1969, obecnie nieistniejący
Źródło: „Nowości”, Dziennik Toruński.

Podjęto także szereg innych inwestycji, takich jak przebudowa dróg i tras tramwajowych⁵⁹. Największym przedsięwzięciem było zakończenie pierwszego etapu budowy od podstaw nowego kampusu uniwersyteckiego na osiedlu Bielany w zachodniej części miasta. Już w roku 1972 zakończono część ogólnouczelnianą, na którą składały się: budynek Rektoratu wraz ze Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych, Biblioteka Główna, trzy nowe domy studenckie, dwa domy asystenckie, centrum sportowe, stołówka i zespół budynków Akademickiej Przychodni Lekarskiej połączonej z półsanatorium. Kończono też budowę siedzib dwóch instytutów naukowych – Chemii i Biologii. Co istotne z punktu widzenia niniejszego opracowania, dwa z tych wymienionych nowych obiektów były miejscem obrad międzynarodowych kon-

⁵⁹ Czytelnika zainteresowanego szerokim wachlarzem podjętych wtedy przedsięwzięć odsyłam do: W. Polak *Obchody pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika*, s. 574.

gresów: w Bibliotece Uniwersyteckiej toczyły się obrady *Colloquiów Copernicana*, a w Auli Uniwersyteckiej – zjazdu astronomów. Ponadto w różnych miejscach kampusu odbywała się większość imprez *Inter-copernicaliów*.

Fot. 4. Budowa Rektoratu (wysoki budynek), bliżej budowana siedziba Instytutu Chemii UMK

Źródło: Archiwum UMK.

Budowa miasteczka uniwersyteckiego była palącą potrzebą i należy przypuszczać, że to przedsięwzięcie podjęto by niezależnie od jubileuszu kopernikańskiego. Nie można jednak ignorować faktu, że owe obchody stanowiły dodatkową, ważną motywację do szybkiej i sprawnej realizacji tej inwestycji, tak by w roku 1973 można było na terenie świeżo wybudowanego kampusu przyjmować gości z całego świata.

Fot. 5. Uroczystość otwarcia nowego kampusu uniwersyteckiego UMK na osiedlu Bielany, 2 października 1973 r.

Źródło: Archiwum UMK.

Trudno przecenić znaczenie tej inwestycji dla rozwoju toruńskiego uniwersytetu, któremu patronuje wielki uczyony urodzony w tym mieście. Za profesorem Jerzym Serczykiem można stwierdzić, że było to przełomowe wydarzenie w historii tej uczelni:

Budowie miasteczka przypisujemy tu szczególne znaczenie nie dlatego, że dzięki niej tak poważnie została powiększona materialna substancja Uniwersytetu. Znaczenie miasteczka polegało głównie na tym, że w sposób widomy i uchwytny dla społeczeństwa i władz lokalnych stanowiło ono zewnętrzny znak zakończenia etapu pewnej przypadkowości i prowizoryczności, jaka do 1973 r w sposób niedający się dokładnie zdefiniować, ale jednak odczuwalny cechowała istnienie Uniwersytetu w Toruniu. Była to instytucja uznawana i w pewnej mierze szanowana, ale równocześnie wciąż niezbyt głęboko zakorzeniona, a czasami kłopotliwa⁶⁰.

⁶⁰ J. Serczyk, *Punkty zwrotne w dziejach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pięćdziesiątą rocznicę erygowania*, „Zapiski Historyczne”, t. 60, nr 4, 1995, s. 435–436.

Mówiąc o inwestycjach jubileuszowych warto także wspomnieć o przedsięwzięciach podjętych w obrębie uniwersyteckiego obserwatorium astronomicznego w miejscowości Piwnice tuż za północnymi rogatkami Torunia. Już uchwała rządowa z roku 1967⁶¹ zakładała inwestycje na rzecz nowej i dynamicznie rozwijającej się od drugiej połowy lat 50. radioastronomii. Ta część zamierzeń inwestycyjnych UMK odbywała się z o wiele większymi perturbacjami w porównaniu z przedsięwzięciami w kampusie i w ich cieniu. Na początku rządów ekipy gierkowskiej, Rada Ministrów podjęła uchwałę modyfikującą niektóre zamierzenia zawarte w pierwotnym dokumencie z roku 1967⁶². Bodaj najważniejszą zmianą była redukcja funduszy na inwestycje w toruńską radioastronomię, która w tym czasie znajdowała się w opłakanych warunkach lokalowych. Ostatecznie, przede wszystkim dzięki interwencji toruńskiej astronom – profesor Wilhelminy Iwanowskiej, udało się zrealizować budowę nowego ośrodka dla radioastronomów⁶³. Interesujący wydaje się fakt, że uczona nie ograniczyła się do monitów kierowanych do decydentów, ale przynajmniej w jednym przypadku odwołała się za pomocą programu telewizyjnego do szerokiej opinii publicznej. Mowa tu o jej udziale w popularnym programie telewizyjnym o nazwie *Tele Echo*, który uznawany jest za prekursora współczesnego formatu talk show. Niestety, z całej długoletniej serii programów na taśmie magnetowidowej zachowały się jedynie małe urywki niektórych programów. Jednak znana jest ogólna treść wypowiedzi Iwanowskiej na antenie. Nawiązał bowiem do niej Krzysztof Teodor Toeplitz w swoim cotygodniowym felietonie na łamach „Życia i Nowoczesności”⁶⁴. Solidaryzując się z „miłą panią profesor astronomii z Torunia”, napisał o jej rozczarowaniu wynikającym z faktu, że władze, wspierając wiele dziedzin nauki w związku z jubileuszem kopernikowskim w Toruniu,

⁶¹ URM 59/77, §4, pkt 6.

⁶² AUMK, Komitet Obchodów 500-lecia, nr zespołu: 1, teczka 14, Uchwała Rady Ministrów nr 132/71 z dnia 2.07.1971 w sprawie prac przygotowawczych do obchodów 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

⁶³ Dokumenty uwidaczniające tę rolę Iwanowskiej: Spuścizna Iwanowskiej, teczka 31, Dokumenty dotyczące budowy radioastronomii na UMK.

⁶⁴ K. T. Toeplitz [KTT], *Mieszana*, „Życie i Nowoczesność”, nr 50, 29 kwietnia 1971, s. 3.

zapomniały o kontynuatorach dzieła Kopernika, czyli o astronomach, a szczególnie o radioastronomach. W tekście znalazło się także sarkastyczne odniesienie do międzynarodowego wydzwisku tego typu zaniechań:

[...] robi się wiele ruchu dookoła człowieka, który zrewolucjonizował astronomię, natomiast niewiele w rzeczy samej. Byłby to powtarzamy – bieg rzeczy raczej normalny, gdyby nie wstyd przed zagranicą. W roku kopernikańskim bowiem zjadą do Torunia astronomowie z całego świata i będziemy czuli się dość głupio, jeśli, po pokazaniu im filmu o Koperniku, zaprosimy ich do pracowni polskich astronomów, które nieobeznani ze sprawami przybysze wezmą za wystawę niewykorzystanych dekoracji z kostiumowego giganta⁶⁵.

Niestety nie udało mi się znaleźć informacji o genezie udziału Iwanowskiej w tym programie. Dla porządku warto jeszcze dodać, że – jak widać – krytyczna czasami w stosunku do władz redakcja dodatku „Życie i Nowoczesność” przetrwała do roku 1973, kiedy to odwołano jej tron, zastępując go nominatami partyjnych decydentów. Na szczęście dla starań Iwanowskiej jeszcze niedługo przed rokiem jubileuszowym działała stara, niepokorna redakcja wspierająca jej wysiłki. Trudno powiedzieć, na ile to wystąpienie i tekst KTT były pomocne w staraniach Iwanowskiej, ale wiadomo, że władze, szczególnie na początku dekady, starały się liczyć z opinią publiczną. W tym kontekście trzeba pamiętać, że zarówno *Tele Echo*, jak i „ŻiN” trafiały do szerokiego kręgu odbiorców. Co ważne, w tekście KTT pojawiło się odniesienie do opinii międzynarodowej, na której też zależała ekipie gierkowskiej.

Ze względu na wyżej wspomniane kłopoty i przeszkody budowę nowej siedziby dla radioastronomów zaczęto z dużym opóźnieniem. Jednak dzięki niezwyklej mobilizacji inwestycję udało się zakończyć „rzutem na taśmę”, tuż przed odwiedzinami naukowców z całego świata uczestniczących w toruńskich zjazdach we wrześniu 1973 r. Inne, ważne zamierzenie – budowę piętnastometrowego radioteleskopu – przesunięto w czasie. Ten ważny, w zasadzie pierwszy całkowicie profesjonalny

⁶⁵ Ibidem.

instrument do obserwacji kosmosu w zakresie fal radiowych, oddano do użytku w Piwnicach dopiero w 1977 r.⁶⁶

Na koniec wypada zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt ważny dla nadania wysokiej, międzynarodowej rangi obchodom kopernikańskim. Mowa tu o istotnej w skali światowej pozycji toruńskiej astronomii. Pozycja ta w dużym stopniu wynikała z faktu, że jej szefowa – profesor Wilhelmina Iwanowska – od początku swojej kariery w Toruniu pielęgnowała stare i nawiązywała nowe znajomości naukowe w ważnych centrach astronomicznych na świecie⁶⁷. Kontakty te pomagały nie tylko w rozwoju badań, lecz także miały fundamentalne znaczenie dla organizacji dwóch omawianych kongresów w Toruniu. Pomagały one w pertraktacjach prowadzonych w kwestii zjazdu MUA w Polsce, a więc także i sympozjum toruńskiego. Posiadały również niebagatelne znaczenie w przyciągnięciu na obchody kopernikańskie do Torunia czołowych astronomów, takich jak na przykład noblisty z roku 1974 Sir Martina Ryle’a (1918–1984)⁶⁸. Uzyskał on godność doktora *honoris causa* UMK we wrześniu 1973 r.⁶⁹ Uczony ten nawiązał współpracę z toruńskim ośrodkiem już w połowie lat 50. Gościł on przebywającego na stypendium British Council ówczesnego magistra Stanisława Gorgolewskiego, późniejszego pierwszego szefa radioastronomii na UMK. Natomiast inny wybitny astronom z Holandii, współpracownik naukowy Iwanowskiej – Jan Hendrik Oort (1900–1992)⁷⁰, otrzymał doktorat honorowy w 1972 r. i uczestniczył w obradach toruńskiego sympozjum MUA.

⁶⁶ Niniejsza praca przedstawia w sposób wyczerpujący pierwsze 25 lat toruńskiej astronomii: B. Krygier, *25 lat radioastronomii w Toruniu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 30/3–4, 1985, s. 761–776.

⁶⁷ Opisane między innymi w: A. Plaskacz, *Życie wśród gwiazd profesor Wilhelminy Iwanowskiej*, wywiad, Toruń 1997.

⁶⁸ *Sir Martin Ryle, British astronomer*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Martin-Ryle> [dostęp 3.05.2023].

⁶⁹ *Doktorzy honoris causa*, <https://www.umk.pl/uczelnia/dhc/> [dostęp: 3.05.2023].

⁷⁰ *Jan Hendrik Oort: Comet pioneer*, [w:] portal Europejskiej Agencji Kosmicznej, https://www.esa.int/About_Us/ESA_history/Jan_Hendrik_Oort_Comet_pioneer [dostęp: 3.05.2023].

Zakończenie

Podsumowując, trzeba podkreślić fakt, że obchody jubileuszu 500. rocznicy urodzin Kopernika w Toruniu odbyły się na bezprecedensową w historii tego miasta skalę, a wydarzenia międzynarodowe stanowiły ich ważną część. Kontekst polityczny zarówno w sferze polityki międzynarodowej, jak i krajowej sprzyjał tego typu przedsięwzięciom, choć niektóre aspekty, przede wszystkim takie jak Marzec 1968 oraz inwazja na Czechosłowację w sierpniu tego samego roku, utrudniały organizację pewnych wydarzeń międzynarodowych.

Władze wpisywały obchody jubileuszowe w swoją politykę promowania obrazu Polski jako państwa modernizującego się, z ważnym miejscem dla nauki w tym procesie. Uniwersytet w mieście narodzin wielkiego astronoma w zamierzeniach rządzących Polską miał odegrać szczególną rolę jako wizytówka Polski w świecie. Istotną długotrwałą konsekwencją tych przedsięwzięć była budowa od podstaw nowego kampusu uniwersyteckiego. Można powiedzieć, że w dużym stopniu stanowi on najbardziej okazały pomnik wielkiego torunianina i patrona uczelni, a także upamiętnienie jubileuszu sprzed 50 lat. Znacznie mniej szczęścia, jeśli chodzi o wsparcie władz, miała dynamicznie rozwijająca się toruńska radioastronomia. Wielką zasługą profesor Iwanowskiej było to, że inwestycja kubaturowa nie została odsunięta w czasie i zakończono ją w terminie umożliwiającym odwiedzenie jej przez uczestników międzynarodowych uroczystości kopernikańskich, takich jak sympozja *Colloquia Copernicana* i sympozjum MUA.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (AUMK):

Spuścizna Wilhelminy Iwanowskiej nr zespołu: S-32, teczki:

31, Dokumenty dotyczące budowy radioastronomii na UMK;

93, Sprawozdanie z udziału delegacji polskiej w XIV Kongresie Międzynarodowej Unii Astronomicznej w Brighton Anglia 10–27 sierpnia 1970 r.

- Komitet Obchodów 500-lecia, nr zespołu: 1
teczka 14, uchwała Rady Ministrów nr 57/67 z dnia 23 marca 1967 r. w sprawie obchodów 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika;
teczka 14, Uchwała Rady Ministrów nr 132/71 z dnia 2 lipca 1971 r. w sprawie prac przygotowawczych do obchodów 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.
- Rybka E., *Kronika mego życia*, Archiwum Uranii-Postępów Astronomii, transkrypt komputerowy.

Opracowania

- Birkenmajer Aleksander Ludwik, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Birkenmajer-Aleksander-Ludwik;3877941.html> [dostęp: 3.05.2023].
- Bohr I., *Rola Wilhelminy Iwanowskiej w toruńskich obchodach jubileuszu pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika w roku 1973*, praca magisterska, Toruń 2023.
- Bohr I., *Stosunki bilateralne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej w 1972 roku na podstawie wybranych źródeł w Polskich Dokumentach Dyplomatycznych*, „Koło Historii”, nr 25, 2020, s. 218–230.
- Bohr R., *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w latach 1966–1980*, [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1966–1980*, red. J. Bełkot, t. 1, Toruń 1992, s. 31–37.
- Borawska T., *Prusy Królewskie — ojczyzna Kopernika*, [w:] *Kopernikański Portal Naukowy Nicolaus Copernicus Thorunensis*, <http://copernicus.torun.pl/biografia/1473-1491/1/> [dostęp: 3.05.2023].
- Colloquia Copernicana. 1, Etudes sur l'audience de la theorie heliocentrique: Conferences du Symposium de l'UIHPS [Union Internationale d'Histoire et de Philosophie des Sciences]*, Toruń 1973.
- Colloquia Copernicana. 2, Études sur l'audience de la théorie héliocentrique: Conférences du Symposium de l'UIHPS*, Toruń 1973.
- Dobrzycki J., *Colloquia Copernicana*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 1, 1974, s. 176–179.
- Dobrzycki J., *XIII Kongres Międzynarodowej Unii Astronomicznej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 16/1, 1971, s. 204.
- Doktorzy honoris causa*, <https://www.umk.pl/uczelnia/dhc/> [dostęp: 3.05.2023].
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.

- Fink C., Schaefer B., *Ostpolitik, 1969–1974, European and Global Responses*, Cambridge 2009.
- Garthoff R., *Détente and Confrontation: American–Soviet relations from Nixon to Reagan*, Waszyngton 1985.
- Gingerich O., *The Copernican Quinquecentennial and its predecessors. Historical insights and national agendas*, „Osiris”, 14, 1999, s. 37–60.
- Głuszko M., *Edward Gierek. Szkic do portretu PRL*, Sandomierz 2017.
- GUS, *Polska 1918–2000 18. Historia Polski w liczbach*, Tabl. 15(72), https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5501/34/1/1/polska_19182018.pdf, [dostęp: 3.05.2023].
- Harrod J., *The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project Information Series*, <https://adst.org/OH%20TOCs/Harrod,%20John%20P.toc.pdf> [dostęp: 3.05.2023].
- Hotel Kosmos w Toruniu*, [w:] *Wikipedia Wolna Encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Kosmos_w_Toruniu [dostęp: 3.05.2023].
- Hotel Mercure Toruń Centrum*, [w:] *Wikipedia Wolna Encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Mercure_Toru%C5%84_Centrum [dostęp: 3.05.2023].
- Iwaniszewska C., *Obchody kopernikowskie w Toruniu*, „Wszechświat”, z. 7/8, 1973, s. 215–216.
- Jan Hendrik Oort: Comet pioneer*, [w:] portal Europejskiej Agencji Kosmicznej, https://www.esa.int/About_Us/ESA_history/Jan_Hendrik_Oort_Comet_pioneer [dostęp: 3.05.2023].
- Jerome Ravetz*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Jerome_Ravetz [dostęp: 3.05.2023].
- Krygier B., *25 lat radioastronomii w Toruniu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 30/3–4, 1985, s. 761–776.
- Lubos Perek*, <https://prabook.com/web/lubos.perek/521553> [dostęp: 3.05.2023].
- Mietelski J., *Profesor Eugeniusz Rybka 1898–1988*, „Kwartalnik Historii i Nauki Techniki”, nr 34/3, 1989, s. 665–668.
- Międzynarodowy Festiwal Światła „Bella Skyway Festival”*, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Bella_Skyway_Festival [dostęp: 3.05.2023].
- Narzędzia kosmonautów i próbki skał księżycowych*, „Nowości”. Dziennik Toruński, nr 208, 5 września 1973.
- Olszewska B., Dobrzycki J., Kurdziałek M., *Aleksander Birkenmajer 1890–1967*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 13/1, 1968, s. 107–119.

- Otto Heckmann German astronomer*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Otto-Heckmann> [dostęp 3.05.2023].
- Paczkowski A., *Strajki, bunty, manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Poznań 2003.
- Plaskacz A., *Życie wśród gwiazd profesor Wilhelminy Iwanowskiej*, wywiad, Toruń 1997.
- Polak W. *Obchody pięćsetlecia urodzin Mikołaja Kopernika w 1973 roku w Toruniu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, 2013, s. 573–584.
- Porter-Szücs B., *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, Warszawa 2021.
- Profesor Owen Jay Gingerich*, [w:] portal UMK, <https://www.umk.pl/uczelnia/cc/gingerich/>, [dostęp: 3.05.2023].
- R. T. [Ryszard Tomkiewicz], *Obchody rocznicy Kopernikowskiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 19/1, 1974, s. 173–176.
- Richard Nixon*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Richard-Nixon> [dostęp: 3.05.2023].
- Ruchniewicz K., *Ostpolitik and Poland*, [w:] C. Fink, B. Schaefer, *Ostpolitik, 1969–1974, European and Global Responses*, Cambridge 2009, s. 40.
- Serczyk J., *Punkty zwrotne w dziejach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pięćdziesiątą rocznicę erygowania*, „Zapiski Historyczne”, t. 60, nr 4, 1995, s. 411–444.
- Sir Martin Ryle, British astronomer*, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Martin-Ryle> [dostęp 3.05.2023].
- Smak J., Sołtan A., *Stefan Piotrowski 1910–1985*, „Urania”, nr 3, 1969, s. 65–68.
- Suchodolski B., Olszewski E., *Jerzy Bukowski 1902–1982*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 28, nr 2, 1983, s. 455–458.
- Supruniuk A., Supruniuk M. A., *Tajemnicze początki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Toruń 2017.
- Toeplitz K. T. [KTT], *Mieszanina*, „Życie i Nowoczesność”, nr 50, 29 kwietnia 1971, s. 3.
- Układ PRL–RFN*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3990968> [dostęp: 3.05.2023].
- Willy Brandt*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Brandt-Willy;3880344.html>, [dostęp: 3.05.2023].
- Włodarczyk J., *Zonn Włodzimierz*, [w:] *Giganci Nauki*, <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/83786,Zonn-Wlodzimierz.html#> [dostęp: 3.05.2023].

- Woszczyk Andrzej, *Wilhelmina Iwanowska (1905–1999)*, „Rocznik Toruński”, t. 26, 1999, s. 189–195.
- Zaremba M., *Komunizm, legitymizm, nacjonalizm. Nacjonalistyczna i legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001.
- Zmarł prof. Owen Jay Gingerich, <https://portal.umk.pl/pl/article/zmarl-prof-owen-jay-gingerich>, [dostęp: 19.06.2023].
- Żurek R., *Wymiana listów między episkopatami Polski i Niemiec w 1965 roku*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll, W. J. Wysocki, K. Ziemer, współpr. Th. Roth, Warszawa 2010.
- Życie i Nowoczesność, [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBycie_i_Nowoczesno%C5%9B%C4%87 [dostęp: 3.05.2023].

